

3. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник для студентів вищих навч. закладів / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – Х. : ХДАК, 1998. – 288 с.

ТИМОЩУК Г.В.

ФЕНОМЕН СЕРЕДОВИЩА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Сучасна система освіти в Україні, зорієнтована на особистісний і пізнавальний розвиток, повинна відповідати існуючим потребам суспільства, а отже, забезпечувати належну якість навчально-виховного процесу, його інтенсивність, динамічність, комплексність і варіативність, що, у свою чергу, вимагає від навчальних закладів суттєвих перетворень в організації діяльності з урахуванням характеристик і можливостей оточуючих і властивих їм середовищ. У зв'язку з цим перспективним напрямом наукового пошуку є аналіз генези поняття “середовище”, визнання середовища важливим інструментом впливу на особистісний розвиток, а в подальшому, на основі існуючих результатів досліджень, – використання середовищного підходу як “методологічного принципу педагогіки” (О. Артюхіна).

Мета статті – проаналізувати основні підходи до розуміння поняття “середовище”, виявити вплив середовища на процес розвитку особистості.

Проблема взаємозв'язку середовища та особистісного становлення не є новою, початок її дослідженню був покладений ще в епоху Просвітництва. Під середовищем на той час розуміли оточуючі людину суспільні, матеріальні та духовні умови її існування, діяльності та формування як особистості. У цьому контексті зазначене поняття розглядалося як: макросередовище, як суспільно-економічна система в цілому (продуктивні сили, сукупність виробничих відносин і соціальних інститутів, свідомість, релігія та культура конкретного суспільства) та мікросередовище, як безпосереднє соціальне оточення людини (сім'я, колектив і групи різних рівнів) [12].

У XVIII ст. відомий французький мислитель-позитивіст І. Тен зазначав, що середовище, яке постає як зовнішні обставини, “фізичні або соціальні умови”, котрі “змінюють або доповнюють природний характер” [6], поряд із такими явищами, як раса та момент, є ключовим фактором у процесі людської життєдіяльності. Його теорія визнавала людину глибоко залежною від її навколишнього світу і тому морально зовсім не відповідальною [10, с. 435].

Звертається увага на зв'язок людини з просторово-предметним оточенням і у вченні космізму, яким, згідно з цим філософським напрямом, є Всесвіт.

Сучасна філософія також визнає важливу роль середовища в особистісному становленні, але розглядає досліджуване поняття не як єдиний фактор індивідуального розвитку. До інших детермінант більшість учених зараховує біологічні задатки, що пов'язані з індивідуальним генотипом, діяльність особистості, її свідомість і мислення.

У Філософському енциклопедичному словнику за редакцією Є. Губського поняття “середовище” характеризується не лише як оточення, а і як сукупність природних умов, у яких відбувається діяльність людського суспільства та організмів, тобто тих оточуючих умов, які вони здатні переживати та від яких залежить їхнє існування та продовження роду [10, с. 435]. Отже, середовище, згідно з цією наукою, є тією частиною всезагального буття, яка тісно пов’язана з певною особистістю чи соціальним класом і здатна впливати на них, все ж інше не є зазначеним феноменом.

У соціології категорія “середовище” трактується через категорію “соціальний простір”. Особливість такого підходу полягає в тому, що, по-перше, соціальний простір є простором відносин індивідів, а по-друге, соціальний простір багатовимірний, що впливає на здатність індивідів групуватися в різноманітні численні системи взаємодії [2]. Така точка зору акцентує увагу на індивідуальній та соціальній взаємодії, котра базується на свідомому впливі на оточуючих.

Так, П. Сорокін характеризує середовище як “соціальний багатовимірний простір ціннісно-орієнтувальних відносин індивідів, певним чином ієрархізованих, де є можливість соціального переміщення індивідів як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямку... Ряд індивідів виявляється здатним групуватися в численні та найрізноманітніші системи взаємодії, групи” [7].

Водночас Д. Маркович визначає середовище як “сукупність взаємопов’язаних умов і впливів, які наявні у певному оточенні” [4, с. 56].

“Соціологічна енциклопедія” за редакцією В. Городяненка дає таку характеристику середовища (соціального): сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість і поведінку. Соціальне середовище охоплює економічні, політичні, соціальні, духовні умови та відносини, територіальні та інші соціальні спільності та об’єднання тією мірою, якою вони впливають на свідомість і поведінку особистості [8, с. 325–326].

У психології цю категорію розглядають у межах інвайроментального (середовищного) підходу, який виник у 60-ті рр. ХХ ст. Його прибічники (Р. Баркер, К. Левін, Г. Мюррей, М. Реймерс, М. Хейдметс, М. Черноушек та інші) як вихідну систему розглядають не “навколишнє середовище”, а відносини “людина – середовище”. При цьому самі відносини “розтягуються” за біполярною шкалою активності, на якій один полюс активності належить суб’єкту, а інший – факторам середовища. Саме ж навколишнє середовище розглядається як трирівнева система: макро-, мезо- та мікросередовище. Згідно з такою точкою зору ним може стати кімната або квартира, в якій живе людина, під’їзд, будинок, вулиця, мікрорайон і так до масштабів Землі чи Світового Універсуму. Якісну визначеність системі “людина – середовище” задає ступінь суб’єктивної активності та особистісної відповідальності. Середовище в ній розглядається як комплекс умов, зовнішніх впливів і стимулів, що діють на людину. Вплив кожної окремої людини або груп на всі компоненти середовища існування – від природних до

соціально-політичних і соціально-економічних – стає досить сильним і очевидним, тому ігнорувати його вже просто неможливо [9, с. 61–62].

В. Козирев також зазначає, що психологічне трактування зазначеного поняття розкривається через відносини індивіда та середовища, через розгляд такої категорії, як спілкування, що в контексті взаємодії особистості та середовища може бути розкрита, з одного боку, як комунікативно-регулювальний процес, у якому не тільки передається сума цінностей, а й регулюється їх освоєння, а з іншого – як необхідний та специфічний вид людської активності, який виражає взаємодію суб'єкта з суб'єктом [3].

Для цього підходу найбільш характерними є концепції “місця поведінки” Р. Баркера, “життєвого простору” К. Левіна та “середовищного пресу-тиску” Г. Мюррея.

Так, Р. Баркер, який досліджував поведінку дітей не лише у добре знайомих їм місцях (школа, ігровий майданчик, магазини тощо), а й у нових, дійшов такого висновку: поведінка різних дітей є майже однаковою в одному постійному середовищі, тоді як поведінка однієї дитини є різною в умовах, що часто змінюються. Тобто, згідно з його теорією, фізичне оточення здійснює вирішальний вплив на діяльність особистості, тому певним чином його організувавши, можна спрогнозувати подальшу поведінку.

Останню К. Левін розглядає як складну систему взаємодії зусиль особистості та середовищного впливу, подаючи її як математичну функцію особистості та середовища (Поведінка = F (Особистість, Середовище)) [13, с. 3]. Дослідник також виділяє поняття “прикордонної зони” життєвого простору – частини фізичного та соціального світу, яка впливає на життєвий простір у конкретний момент часу [1].

На думку Г. Мюррея, вплив середовища на особистість (“середовищний прес-тиск”) існував завжди. Він виявляється у двох напрямках: альфа-тиску (об'єктивний вплив) і бета-тиску (суб'єктивний вплив з урахуванням минулого досвіду), результатом яких є задоволення оточенням або ж фрустрація. Вчений звертає увагу і на те, що поряд із середовищем на поведінку особистості впливають її потреби.

Щодо сучасних психологічних досліджень у межах середовищного підходу, то слід виділити праці таких авторів, як О. Гагарін, С. Дерябо, Ю. Кулюткін, В. Панов, С. Тарасов, Т. Ткач, Ю. Швалб, В. Ясвін та ін. Характерним для більшості з них є глибокий системний аналіз взаємозв'язку середовища з освітою та виховним процесом, приділення значної уваги питанням екологічної свідомості, яка визначає ставлення особистості учня (студента) до свого оточення, є психолого-педагогічною умовою її формування та певним типом соціалізації.

Що стосується вчених-педагогів, то проблема взаємозв'язку середовища та рівня розвитку, вихованості та освіти людини привернула до себе їхню увагу досить давно.

Так, Л. Виготський основним завданням педагогіки вважав не лише вивчення та розуміння вчителем своїх вихованців, а й впливу на них оточуючого середовища. Останнє він розглядав як основний засіб формування

особистості дитини, за допомогою якого процес виховання стає більш ефективним. У зв'язку з тим, що вплив середовища є наслідком пристосування і середовище може мати різноманітний характер (наприклад, пристосованим до умов є грабіжник, злочинець, кар'єрист), воно повинне забезпечувати соціальну увагу та контакт, відображати всі вчинки дитини, в майбутньому нагадуючи їй про них, тим самим розвивати позитивні особистісні якості. Вчений звертає увагу і на те, що завдяки середовищу здійснюється не лише виховання, а й перевиховання (“уникнення моральних проступків”) особистості учня.

У педагогічному спадку С. Шацького також простежується ідея тісного зв'язку середовища з процесом виховання особистості. Видатний науковець підтримував думку про те, що вплив педагога на дітей є не єдиним засобом їх виховання та навчання. Він одним із перших перейшов від індивідуальної педагогіки до соціальної, розробивши та ввівши у науковий обіг поняття “педагогіка середовища”. Під середовищем учений розумів широке оточення дитини, що впливає на її поведінку та в якому щонайперше відбувається її соціалізація. Серед факторів виховання, властивих середовищу, він виділив первинні (природні): світло, тепло, повітря, їжа, ґрунт, рослинне та тваринне оточення та вторинні (соціально-економічні): житло, одяг, знаряддя та інструменти праці, їх використання, організація господарства, засоби існування, мова, звичаї, суспільний устрій тощо [11].

Перша група факторів є каталізатором дитячого здоров'я. Нераціональне її використання може призвести до ряду негативних наслідків: викривлення хребта, близорукості, перевтоми, простудних захворювань тощо. Тому, як слушно зазначив видатний педагог: “Нова школа повинна та може, незважаючи на погані зовнішні умови, навчитися безпомилково використовувати ці фактори виховання” [11, с. 256].

Через те, що друга група факторів є продуктом трудової діяльності, завдання школи – організувати суспільно корисну працю, “працювати над зміною у кращий бік трудового фактору виховання, який вже міститься в оточуючому середовищі” [11, с. 259]. Отже, школа як осередок дитячого життя повинна бути не закритою системою, а орієнтуватись на багатогранне життя навколишнього світу.

Особливу роль С. Шацький відводив організації “дитячого клубу” – середовища, в якому були б створені умови та надані можливості навчатися життя, тобто були поєднані між собою розумова, фізична, ігрова діяльність, відбувалося залучення до мистецтва та роботи в бібліотеці.

У працях А. Макаренка зміст поняття “середовище” розкривається за допомогою колективу, який є складовою організованої виховної системи. Його створення, на думку педагога, а отже, й створення середовища, матиме найбільший виховний ефект, коли базуватиметься на правильному дисциплінарному тоні – спокійному та бадьорому, який виховує почуття особистої гідності, патріотизму, єдності з іншими його членами, дає відчуття захищеності, формує активну, але стриману у своїй поведінці особистість.

Сучасна педагогіка також обґрунтовує ідею взаємозв'язку середовища та рівня розвитку особистості. Дослідженню зазначеної проблеми присвячені праці В. Бедерханової, В. Бутенка, Л. Гайсини, В. Козирева, Ю. Мануйлова, Н. Немцевої, М. Овчинникової, К. Приходченко, А. Хуторського та ін. На думку більшості з названих науковців, середовище є оточенням особистості, з наявними або відсутніми можливостями та умовами, що позитивно або негативно впливають на неї. Так, Т. Ткач зазначає: "...Середовище – це те, де і в чому знаходиться об'єкт; це те, що створює умови його існування; це явище його сутності, що виявляється як у випадку відносної стабільності, так і у випадку змін, що відповідають сутності об'єкта" [9, с. 60].

У структурі цього феномену виділяють фізичний, культурний та соціальний аспекти. До складу першого входять природні та штучно створені об'єкти, предмети, власне тіло людини, клімат і певні географічні умови, до складу другого – система цінностей з властивими їй значеннями, соціальними предметами та знаками, під третім компонентом розуміють як сімейне, так і суспільне оточення [5, с. 56]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що фізична складова середовища впливає на фізичний стан людини, а культурна та соціальна – на її становлення як особистості.

Проблема впливу середовища на розвиток особистості розглядається, насамперед, з точки зору процесу її соціалізації, тобто оволодіння соціокультурним досвідом і подальшої інтеграції в суспільство для виконання власної соціальної ролі. І досить часто вона має стихійний характер, зокрема у межах свого найближчого оточення (сім'я, рідні, ровесники, друзі, сусіди) дитина може зустрітися не лише з кращими зразками поведінки, психологічними установками, соціальними нормами, цінностями, знаннями та навичками, а й з такими негативними суспільними явищами, як алкоголізм, паління, наркоманія, проституція, корупція, масова культура тощо. Тому роль навчальних закладів як агентів соціалізації, головною функцією яких є виховання як процес цілеспрямованого впливу на особистість, посилюється. Вони повинні забезпечувати інтеграцію існуючих різноманітних виховних впливів, зменшувати негативні наслідки неконтрольованої взаємодії учнів (студентів) з оточуючим середовищем, оптимізувати свій зв'язок з останнім, максимально використовувати можливості всіх його сфер і забезпечувати функціонування власних середовищ, орієнтованих на самовиховання, протистояння негативним наслідкам впливу оточуючого світу.

Варто зазначити і те, що не лише середовище впливає на особистість, а й сама особистість впливає на середовище, змінює його, вносить свої корективи, що визначаються її індивідуальними особливостями, потребами та інтересами.

Висновки. Середовищний вплив є однією з детермінант процесу розвитку особистості, її становлення як біологічної, психічної та соціальної істоти. Генеза поняття "середовище" пройшла довгий шлях розвитку в філософії, соціології, психології та педагогіці, зокрема змінювалось ставлення до нього та його розуміння. Так, якщо для більш ранніх історичних етапів характерним було визнання ролі середовища ключовою, то для сучасності досліджуваний феномен – не єдиний чинник індивідуального розвитку. Сьо-

гдні його характеризують як комплекс умов, що впливають на формування знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих орієнтирів особистості та визначають однією з найефективніших умов реалізації педагогічних технологій. Тому закладам освіти потрібно з урахуванням особливостей та можливостей зовнішнього середовища проектувати власні середовища, які б відповідали існуючим вимогам суспільства, сприяли навчальній діяльності, взаємодії, рефлексії та самореалізації особистості.

Література

1. Абрамова Ю.Г. Психология среды: источники и направления развития [Электронный ресурс] / Ю.Г. Абрамова // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 130–137. – Режим доступа: <http://www.istu.ru/unit/epign/siip/aripsi/3593>.
2. Гайсина Л.Ф. Готовность студентов вуза к общению в мультикультурной среде и ее формирование [Электронный ресурс] : [монография] / Л.Ф. Гайсина. – Оренбург : РИК ГОУ ОГУ, 2004. – 113 с. – Режим доступа: http://window.edu.ru/window_catalog/files/r19122/metod413.pdf.
3. Козырев В.А. Теоретические основы развития гуманитарной образовательной среды педагогического университета : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : 13.00.01 / В.А. Козырев ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – СПб., 1999. – 24 с.
4. Маркович Д.Ж. Общая социология : учеб. пособ. для вузов / Д.Ж. Маркович. – М., 1998. – 432 с.
5. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / С.К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
6. Половинкина О.И. От реализма к натурализму [Электронный ресурс] / О.И. Половинкина. – Режим доступа: <http://lit.1september.ru/article.php?ID=200500614>.
7. Сорокин П.А. Социология революции / П.А. Сорокин. – М., 2005. – С. 621.
8. Соціологічна енциклопедія / укладач В.Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
9. Ткач Т.В. Освітній простір особистості: психологічний аспект : [монографія] / Т.В. Ткач ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К. ; Запоріжжя, 2008. – 272 с.
10. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
11. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения : в 4 т. / С.Т. Шацкий. – М. : Просвещение, 1964. – Т. 3. – 490 с.
12. Шумакова И.А. Понятие “рефлексивная образовательная среда” в философии образования [Электронный ресурс] / И.А. Шумакова // Научные ведомости. – 2008. – № 4. – Режим доступа: <http://dspace.bs.u.edu.ru/bitstream/123456789/66/1/Shumakova%20I.A.%20Notion.pdf>.
13. Jakes S., Brookins C. Understanding Ecological Programming: Merging Theory, Research and Practice. Routledge, 2004.

ТОКАРЄВА А.В.

ЕЛЕКТРОННИЙ ДИСКУРС ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ

Починаючи з 1960-1970 рр. у світі спостерігаються процеси, які можна характеризувати прагненням народів до зберігання своєї самобутності, підкреслення унікальності, автентичності національних культур і психоло-